

Монголын эрүүгийн процессын хөгжлийн асуудалд

On the Development of Mongolia's Criminal Procedure

Жамбаачүлтэмийн Эрхэсхулан

Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D.).

*Монгол Улсын Их Сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн
Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн профессор*

Улаанбаатар хот, Монгол Улс

erkheskhulan@num.edu.mn

[Товч утга]

Энэхүү өгүүлэлээр дэлхий дахины эрүүгийн процессын үүсэл, мөн чанар, эрүүгийн процесс гэх ухагдуухууны нэршил хэргэлээ, материаллаг, процессын эрх зүйн уялдааны асуудал, тус улсын эрүүгийн процессын хуулийн шинэчлэлт, тулгамдаж буй зарим асуудал, шийдвэрлэх арга замын талаар зөвлөмжийн шинжтэй дүгнэлтүүдийг тусгав. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны практикт тулгарч буй асуудлыг авч үзэхдээ онол, арга зүйн хандлагаас гадна судалгааны тоон баримт, практик хэрэглээний тохиолдол, эмпирик материалд түлхүү тулгуурласнаа тэмдэглэх хэрэгтэй. Асуудлыг хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа, прокурорын хяналт, шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа болон хяналтын шатны шүүхийн ажиллагаа тус бүрээр гаргаж тавихыг эрмэлзсэн болно. Бүтцийн хувьд эрүүгийн процессын түүхэн нөхцөл ба Монголыг эрүүгийн процесс, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны практик, эрх зүйн орчин, тулгарч буй асуудал, дүгнэлт саналын хэсэгтэйгээр бичив.

[Түлхүүр үг]

Эрүүгийн материаллаг эрхийн хэм хэмжээ, процессын эрх зүйн хэм хэмжээ, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, эрүүгийн процесс, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа, прокурорын хяналт, шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа.

I. Түүхэн угтвар нөхцөл ба Монголын эрүүгийн процесс

Эрх зүйн үүсэл хөгжлийн эхэн үед маргаан сөргөлдөөнийг зохицуулан шийдвэрлэхдээ хэдий тогтоосон журамгүй, тусгайлсан байгууллагагүй авч ёс заншлаа удирдлага болгон овог бүлгийн ахлагч, хүндэтгэл хүлээсэн эрхэм нь хариуцдаг байжээ.¹

Европт гэхэд аливаа зөрчил маргааныг тухайн овог, аймаг, ханлиг улсуудын түүхэн онцлогоос хамаарч нийтийн хурал, овог аймгийн удирдагч, албан ёсны болон албан бус хошуучлагчид хянан шийдвэрлэдэг байв.² Овог аймгийн тогтсон ёс журмыг даган мөрдөж, баримтлах нь үнэн зөв, ёс журамтайд, түүнийг зөрчих нь буруутайд тооцогдон цээрлэл хүлээлгэхэд хүрдэг байв. Тухайн үед хэрэг, маргааныг шийдвэрлэх үндсэн зорилго нь учирсан хор, уршгийг арилгуулах, талуудыг эвлэрүүлэх, тухайн нутаг дэвсгэрт мөрдөгддөг ёс горимыг нөхөн сэргээхэд оршиж байсан ажээ. Үүнээс үзэхэд энэхүү дагаж баримтлах ёс журам нь процессын эрх зүйн хэм хэмжээ, харин түүнийг зөрчсөнөөс үүдэн гарах хохирлыг нөхөн төлүүлэх асуудал нь материаллаг эрхийн хэм хэмжээний үндэс байжээ. Өөрөөр хэлбэл нийгмийн гишүүдийн биеэ авч явах анхдагч хэм хэмжээ нь процессын хэм хэмжээ, харин үүнийг зөрчсөнөөс үүсэх үр дагаварт материаллаг хэм хэмжээ илэрч байв.

Дундад зууны үеэс бэлгэдэл заншлын шинжтэй шүүх нь талуудын нэр төр, алдар хүндийг болгоон дээдэлж ёслолын андгай өргүүлж, мэтгэлцээнийг өрнүүлэхийн хамт бурхны шүүн шийдвэрлэх хэлбэрт хүртэл тулгуурлах нь олонтоо байжээ. Энэхүү шүүн тунгаах хэлбэр нь тангараг өргөж гэрчлэн мэдүүлэх, гэм буруугаа хүлээж хүлцэл өчих зэрэг нийтлэг дүр төрхтэй байхын хамт бусдад сургамж, сануулга болох үүднээс амаар, ил тод, нээлттэй, явагддаг байсан нь өнөөгийн шүүхийн процессын хэв маягийн уламжлал хэмээн судлаачид үздэг.³ Эртний эх сурвалжуудаас системчлэл, учир зүйн уялдаа холбоогоороо Ромын эрх зүй нь олон оронд эрх зүй бүтээх, хөгжүүлэх үлгэр жишээ, үндэс суурь нь болсоор ирсэн⁴ талаар судлаачид олонтоо тэмдэглэжээ.

XIII зууны Италийн Канонийн (Сүм хийдийн) үед эрүүгийн шинжтэй гэх тохиолдлыг III Иннокент пап ламын удирдлагад хамаарах Мөрдөн шалгах зөвлөл 2 үе шаттайгаар нягтлан шалгаж, эхлээд нотлох баримтад тооцогдох ул мөрүүдэд (цогцос, гэмт хэрэг

¹ Мальцев Г. В. Происхождение и ранние формы права и государства: Проблемы общей теории права и государства – М, 1999. – 111 с.

² Аннере Э. История европейского права – М, 1996. – 10-12 с.

³ Батыра К. И. (Ред.) Всеобщая история государства и права – М, 1998. – 28, 26 сс.; ексеев В. П. История первобытного общества – М, 1990. – 312 с.

⁴ Хвостов В. М. Система римского права – М, 1986. – 212 с.

үйлдэхэд хэрэгсэл зэвсэг, цусны толбо, бусад эд мөр г.м) анхаарлаа хандуулж эндээс улбаалан эрэн сурвалжлах, сэжиг бүхий этгээдийг илчлэн, улмаар баривчлан саатуулах ажиллагаа хийдэг байжээ.

Тухайн үеийн нийгмийн шаардлагаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх амин чухал, нэн тэргүүний асуудал байж, улмаар ерөөсөө бусдад хохирол учруулахгүй (хориглосон үйлдэл, эс үйлдэхүй) байх үзэл санаа бий болсон нь өнөөгийн эрүүгийн материаллаг эрхийн зан үйлийн үндэс болжээ. Ийнхүү материаллаг эрхийн хэм хэмжээгээр хүний зан үйлийг тогтоосон явдал нь энэ үеэс процессын хэм хэмжээг тус үүргээс чөлөөлж, гагцхүү түүний хэрэгжилтийг хангах, эрх хамгаалах, нөхөн сэргээхэд чиглэх, хэрэгсэл болон хөгжих үндсийг тавьснаар цэвэр эрх зүй ба процессын дэг журмуудын ялгарал эхэлсэн нь дундад зуунтай холбогддог. Энэ үүднээс эрүүгийн эрх зүй нь дундад зууны үеэс эхлэн хөгжсөн хэмээгддэг бөгөөд шашны ихэс дээдсийн эсрэг эсхүл бусдын амь насанд халдсан аливаа этгээдийг цээрлүүлэх, залхаах зэрэг албадлага шийтгэлийн төрлийг хэм хэмжээ болгон тогтоож байсныг эх сурвалжууд нотолдог.⁵ Хүний эрхэмсэг оршихуйг элдвээр хясан боогдуулсан дэг журам, эрүү шүүлтийн янз бүрийн хэлбэр тухайлбал, Еректикүүдийг (эсрэг үзэлтнүүд) мөрдөн мөшгөж, хорьж цагдан, тосонд чанаж усанд буцалгадаг байсан нь бурхны шүүхийн цээрлэлд тооцогдон сүм хийд дангаараа ноёрхсон цаг үеийн дүр төрхийг илэрхийлж байв.

XV зууны Германы бичмэл хуульд тулгуурласан “гэмт хэрэг гарсан нь зөвхөн тодорхой баримтад үндэслэх, түүнд тулгуурлаж сэжигтнийг байцаах ёстой” тухай онол сэтгэлгээ түгэн тархав. Ийнхүү төр аажимдаа нийгмийн бүхий л салбарт шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэх болсон тэр үеэс эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоо бүрэлдэж, цаашид материаллаг болон процессын эрх зүйн хэлбэрээр хөгжжээ. 1532 оны V Kalsep Karls -ийн “Хаант улсын хууль” хэмээх хаант засаглалын үеийн эрүүгийн болон процессын эрх зүйн анхны төрөлжсөн хуулиас эхлээд 1810 оны Францын Эрүүгийн хуулийг хүртэл тоочиж болох юм. Хөрөнгөтний ардчилсан гэгдэх хувьсгалын үеэс төрийн тухай, түүний хэлбэр, бүтцийг боловсронгуй болгох тухай үзэл, сургаалууд хүчээ авч тухайлбал, Германы их сэтгэгч Гегель “ухаалаг төр”-ийн зайлшгүй байх мөн чанарыг тодорхойлж, анархист, үл гүйцэлдэх үзэл номлолуудын явцгүйг таниулж эхэлсэн байдаг.

Монгол улсын хувьд 1993 онд Ц.Цэрэнгийн орчуулга “Эрх зүйн философийн үндсэн асуудал”-аас эхлээд 19 жилийн хойно “Гегелийн логик” гэх алдарт бүтээлийг эрдэмтэн Ч.Даваадаш хөрвүүлсэн зэргээс үзэхэд их сэтгэгчийн сургаал өнөө үед ч ач холбогдлоо

⁵ Должингийн Баярсайхан, Эрх зүйн онол, Улаанбаатар: Эжитмо, 2010 он.

алдаагүй болохыг харуулж байна. Материаллаг хуульдаа процедурын журмыг илүү шингээж өгсөн уламжлал тус улсын 1960-аад он хүртэлх Эрүүгийн хууль тогтоомжуудад нэлээдгүй ажиглагддаг гэж зарим судлаачид үзэж байсны эх сурвалжид эрдэмтэн доктор Г.Совд, Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн нарын “Монгол хууль” бүтээлийг нэрлэж болно. “Эрүү-толгой тархинд ойр дэргэд, тулгуур” гэгдэх үг нь “углова” гэх орос хэлний утга агуулгыг илэрхийлэхийн зэрэгцээ эрүү шүүлтийн аргаар ноцтой гэмт хэргийг илрүүлж байсан уламжлалтай хосолж “Эрүүгийн” гэх утга агуулга бүхий хууль зүйн хэллэг бий болсон байж болох үндэслэлтэйг тэд тэмдэглэсэн байна. Хувьсгалын өмнөх үеийн эх сурвалж, хууль тогтоомжуудад байцаан шийтгэх газар, байцаах төлөөний түшмэл, хэрэг заргыг шийтгэн явуулах зэрэг нэршлүүд элбэг тусгагдсанаас үзэхэд “байцаан шийтгэх” гэх томьёолол “нягтлан шийдвэрлэх-хянан шийдвэрлэх”, “шийдэл олох, шийдэх” гэсэн утга бүхий уламжлалт нэршил болох нь тодорхой байна.

Монгол улсад төрөлжүүлсэн хууль тогтоомж үйлчилж эхэлсэн 1920-оод оноос өнөөг хүртэлх хугацаанд гэмт хэргийг мөрдөж илрүүлэх, шүүн шийдвэрлэх ажиллагааг зохицуулж ирсэн нийт 6 хууль батлагдан гарснаас 5 хуулийн нэр томьёонд ямар нэгэн байдлаар “байцаах”, “шийтгэх” гэсэн үг орсон байдаг нь үүний нотолгоо мөн. Мөн толь бичигт ч адил утгаар илэрхийлснийг тэмдэглэх хэрэгтэй. Энэ нэршлээс ч тэр үү эрүүдэн байцаалтын үр дүнд яллагдагч хэргээ хүлээн зөвшөөрөхийг “Царица доказательств” буюу “Нотолгооны хатан хаан” гэж нэршсэн, ОХУ-ын онол-практикийн төлөөлөл А.Вышинскийн сургаалыг манай улс бараг 1990 он хүртэл эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд баримталдаг байсан мэтээр зарим нийтлэлч, түүхч, судлаачид бичсэн нь ч бий. Монголын Эрүүгийн процессын хөгжлийн түүхэнд ЗХУ-ын, тэр дундаа Оросын эрдэмтдийн бүтээлүүд голлох нөлөөлөө үзүүлснийг мартаж аргагүй. Жишээ нь тэднээс эрх зүйн бүл, эрүүгийн процессын хэв маяг, эрүүгийн эрх зүйн үндсэн элемент бүрэлдэхүүн тогтолцоог тухай бүр судлан суралцаж, өөрийн орны хөрсөнд буулгах оролдлогыг хийж ирсэн ахмад эрдэмтэн Ж.Авхиа, Э.Авирмэд, Р.Гүнсэн, Б.Содовсүрэн, Г.Совд нарын эрдмийн ажил, үйлсийг онцлон дурдах нь зүйтэй.

Тус улсад 2017 оноос “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа” хэмээн нэрлэгдэх болсон эрүүгийн процессын эрх зүй нь онол, арга зүй, хэрэглээний хүрээнд хөгжлийн тодорхой түвшинд хүрээд байна. Түүний практик илрэл нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулийн хүрээнд зохицуулагдаж буй олон үе шат бүхий цогц харилцаа болохын хувьд ерөнхийдөө шүүхийн өмнөх

болон шүүхийн шатанд, цаашлаад хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, прокурорын хяналт, түүнчлэн анхан шат, давж заалдах шат, хяналтын шатны шүүх ажиллагаанаас бүрдэж байна. Олон нийтийн дунд “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа” хэмээх томьёоллыг зөвхөн эрүүгийн хэргийг шүүн таслах ажиллагаатай дүйцүүлэн ойлгох, хэрэглэх байдал гарч буйд анхаарч, ойлголтыг залруулах, хэвшүүлэх шаардлага тулгарч байна. Иргэний хэргийн хувьд маргааныг гагцхүү шүүхээр шийдвэрлүүлэх үйл явцыг хамааруулдаг тул “Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаа” хэмээх томьёолол нь агуулгаа бүрэн илэрхийлдэг гэж болно. Харин эрүүгийн хэргийн хувьд өөрийн агуулгаа бүрэн илэрхийлэхгүй байгааг харгалзан цаашид энэ харилцаагаар илэрхийлэгдэж буй ойлголтыг “Эрүүгийн процесс” гэх томьёоллоор хэрэглэж хэвших нь илүү оновчтой байж болох юм. Энэ ч үүднээс өгүүллийн томьёололд эрүүгийн процесс, шүүхийн ба шүүхийн өмнөх шат зэрэг нэршлүүд ашигласан болохыг анхааралд хандуулж байна.

II. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны практик, эрх зүйн орчин, тулгарч буй зарим асуудал

А. Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа Холбогдох нотлох баримтыг цуглуулах замаар үйлдэгдсэн гэмт хэргийг илрүүлэх, эзэн холбогдогчийг олж тогтоох зорилго бүхий хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа нь төрөөс гэмт хэрэгтэй тэмцэх талаар явуулж буй ажиллагааны хамгийн анхдагч эхний шат байдгаараа онцлогтой төдийгүй туйлын хариуцлагатай ажил үүрэг билээ. Хэрэгтэн этгээд шударга шүүхийн өмнө ял зэмээ хүртэх эсэх нь бараг 100% энэхүү шатны үйл ажиллагааны үр дүнгээс шууд хамаарч байдаг гэхэд хилсдэхгүй.

Нийгмийн хөгжилтэй уялдан гэмт хэргийн гаралт, түүний үйлдэгдэх арга хэлбэр нь өргөжиж, илүү боловсронгуйжин нууц далд арга хэлбэрээр үйлдэгдэх эсхүл зохион байгуулалтын шинжид шилжих болж, хэргийн ул мөрөө арилгахад техник, технологийн хөгжлийг ашиглах болсон зэрэг нь эдгээр байгууллагуудын хуулийн өмнө хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлэхэд хүндрэл учруулж, гэмт хэргийг илрүүлэх ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлөх болов. Улсын хэмжээнд илрээгүй гэмт хэрэг сүүлийн 3 жилийн байдлаар буюу 2020 онд 8505, 2021 онд 9132, 2022 онд 13691 болж өссөн байгаа нь үүний нотолгоо мөн.

Түүнчлэн мөрдөх байгууллагуудын нэгдмэл бус тогтолцоо нь удирдлага зохион байгуулалтын шуурхай, хамтын уялдаатай ажиллагаанд садаа учруулж, гэмт хэргийг илрүүлэх ажиллагаанд

муугаар нөлөөлж байна. 2007 онд байгуулагдсан ОХУ-ын мөрдөх хороо нь нэгдмэл удирдлагатайн хүчээр гэмт хэрэгтэй амжилттай тэмцэж байгаа туршлагыг дуулгах нь зүйтэй. Өнөөгийн байдлаар манай улсад авлига, цагдаа, тагнуулын гэсэн 3 байгууллага тус бүртээ хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулж байгаа нь дурдсан хүндрэлийг учруулж байна. Дурдсан байгууллагууд өөрсдийн мэргэжлийн чиг үүргийн дагуу бие даан мөрдөх ажиллагаа явуулах нь хэргийн чанарт сайнаар нөлөөлөх хэдий ч шуурхай, нэгдмэл удирдлагын хувьд муугаар нөлөөлж байна. Ер нь аливаа хэргийн илрүүлэлтэд шуурхай ажиллагаа л шийдвэрлэх нөлөө үзүүлдгийг бодох хэрэгтэй. Тухайлбал, харьяаллын бус хэрэг гэсэн нэрийн дор нэгээс нөгөөд шилжүүлэхэд хугацаа алдах, иргэдийн гомдол, мэдээлэл эзэнгүйдэх, сунжрах, замхрах үзэгдэл гарсаар байгаа нь нууц биш юм. Энэ талаар хуульд 24 цагаас 3 хүртэл хоногийн хугацаа заасан нь давхацсан (ЭБШХ-2.3-ийн 6, ЭБШХ-30.11-ийн 3) хэрэглэхэд төвөгтэй нь шуурхай ажиллагаанд муугаар нөлөөлдөг ажээ. Мөрдөгчөөс прокурорт харьяалал тогтоолгохоор санал явуулах, прокурор саналтай танилцах, судлах, мөн харьяаллын бус байгууллагаар мөрдөн шалгах ажиллагаа хийлгэхэд ч мөрдөгчийн санал гарах, прокурорын даалгавар бичих зэргээр хугацаа алддаг байна.

Сүүлийн жилүүдийн тоон мэдээгээр цагдаагийн байгууллага 50 мянга орчим гэмт хэргийн дуудлага хүлээн авдгаас 20 мянга орчим хэргийг л прокурор, шүүхийн шатанд шилжүүлдэг, үүнээс 10 гаруй мянган хэрэг л анхан шатны шүүх хуралдаанаар шийдэгддэг ажээ. Энэ юуг харуулж байна гэвэл хэргийн нотлох баримт хангалтгүй, бүрдэл дутуу эсхүл нотлох баримтын шаардлага хангаагүй, хууль зөрчсөн ажиллагаа явуулсан зэрэг байдлаас хэрэг хаагдах, хэрэгсэхгүй болох үр дагаварт хүрдэг. Тухайлбал, хэрэгт холбогдон сэрдэж буй хүнээ гэрчээр асууж, худал мэдүүлэг өгч болохгүй хэмээн хууль сануулан мэдүүлэг авсан атлаа үүнийгээ дараа нь хэрэг хүлээлгэх арга хэрэгсэл болгон ашиглах явдал гарсаар байна. Гэрчээр мэдүүлэг өгнө үү гэж дууддаг ч тавьж буй асуултуудаас нь түүнийг сэжигтнээр тооцож байгаа нь тодорхой болдог бөгөөд энэ үед сэжигтэн нь өмгөөлөгчтэй зөвлөлдөх, ганцаарчлан уулзах, хууль зүйн туслалцаа авах, өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх зэрэг процессын баталгаагаа ашиглаж чадахгүй нөхцөлд хүрдэг байна. Анхан шатны шүүхээр жилд 12-13 мянган хэрэг шийдэгдэж байгаагийн 40 орчим хувьд нь яллагдагч хэргээ хүлээсэн байдаг нь дурдсан мөрдөн байцаалтын аргатай холбоотой гэж үзэж байна.

Гэм буруугаа хүлээсэн байдал нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд түгээмэл байдаг, талуудад үр ашигтай хэдий ч

сэжигтнүүдийн хүсэл зоригийг мохоож, дарамт нөлөөлөл үзүүлж, айлган тэвдүүлэх замаар хэрэг хүлээлгүүлэх тохиолдол газар авч байгаад анхаарал хандуулахаас аргагүй юм. Энэ байдал нь Хууль сахиулах байгууллагын мөрдөн шалгах үйл ажиллагаандаа баримталбал зохих Мендезийн зарчимд харш үйлдэл болно.⁶ Сэжигтэн гэм буруугаа хүлээхээс өмнө хууль зүйн туслалцаа авах, баривчлах ажиллагаа явуулах албан тушаалтнууд сэжигтэнд эдлэх бүх эрхийг нь тайлбарлах үүрэгтэй ч дээр дурдсанаар айлган сүрдүүлж, гэрчээр өгсөн мэдүүлгийг нь ашиглан хэрэг хүлээлгэх арга болгодог талаар хоригдлууд болон өмгөөлөгчид өгүүлсэн талаар 2022 оны 10 сард Засгийн газрын урилгаар Монголд ажлын айлчлал хийсэн НҮБ-ийн Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан ажлын хэсгийн урьдчилсан дүгнэлтэд бичсэн байна⁷ Иймээс өмгөөлөгчтэй уулзахаасаа өмнө хэрэг хүлээлгэдэг энэ байдлыг таслан зогсоох үүднээс заавал бичлэг хийж хадгалах нөхцөлийг хангаж мөрдөх шаардлагатай.

Хүчин төгөлдөр хуулиар мөрдөгч зөвхөн нотлох баримт цуглуулах үүрэгтэй төдийгүй хэргийн бодит байдлыг тогтоох, гэмт хэргийг илрүүлэх, түүнийг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох үүрэг хүлээдэг нь тэр хэмжээний эрх эдлэхийг шаардах болов. Прокурор нь мөрдөгчөөс шилжүүлсэн хэргийг хянахдаа гэмт хэргийн шинж болон яллагдагч гэмт хэрэг үйлдсэн, гэм буруутай эсэхийг бүрэн нотолсон эсэхийг шалгадаг нь мөрдөгч нотолгооны субъект болохыг илэрхийлж буй юм. Ийм нөхцөлд мөрдөгчөөс бие дааж барьцаа авах, батлан даалт өгөх, богино хугацаагаар битүүмжлэх, хамгаалалт тогтоох зэргээр шуурхай арга хэмжээ авах эрхийг нь өргөжүүлэх гэх мэт бусад арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх шаардлага тулгарч байна.

2017 оны ЭХХШт хуульд хийгдсэн нэг томоохон өөрчлөлт бол иргэний эрх чөлөөг хязгаарлах, баривчлах, цагдах хорих ажиллагаанд хүний эрхийг хангах талаар олон улсын жишигт нийцсэн өөрчлөлтүүд

⁶ United Nations Human Rights Council, A/HRC/51/29, (2022), paras. 53–55; see also *Principles on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering* (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2021). *Мендезийн зарчим* нь эрүүгийн процесст мэдүүлэг авах ажиллагааг хүний эрхийн олон улсын стандартад нийцүүлэн явуулахад чиглэсэн зарчмын тогтолцоо бөгөөд эрүүдэн шүүлт, дарамт шахалт, айлган сүрдүүлэлт, сэтгэл зүйн албадлагыг аливаа хэлбэрээр хэрэглэхийг хатуу хориглодог. Эдгээр зарчим нь нотлох ажиллагааг гэм бурууг хүлээлгэхэд бус, бодит байдлыг тогтоох зорилгод чиглүүлэх, сэжигтэн, яллагдагчийн өмгөөлөгчтэй уулзах эрх болон өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх эрхийг бодитоор хангах, мэдүүлэг авах ажиллагааг бичлэгжүүлэх замаар түүний хууль ёсны эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах шаардлагыг эрүүгийн процессын зайлшгүй баталгаа хэмээн тодорхойлдог болно. Иймд Мендезийн зарчим нь эрүүгийн процесс дахь нотлох баримт бүрдүүлэх ажиллагаанд хүний эрхийн шалгуурыг тодорхойлох суурь стандарт болдог.

⁷ НҮБ-ийн Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсэг, “Урьдчилсан дүгнэлт”, 2022.10.3-14, 8 дахь тал.

тусгагдсан нь баривчлах хорих хугацааг аль болох богиносгох, үндэслэл тодорхой байх, шүүхийн хяналтыг эрчимжүүлэх, хамгийн сүүлчийн арга хэмжээ болгож хэрэглэх зэрэг зорилгыг агуулсан билээ. Хуульд сэжигтнийг шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчилсан даруй прокурорт мэдэгдэх, прокурор баривчлах саналаа мөн даруй шүүхэд хүргүүлэх нэн шуурхай процессыг тусгасан бөгөөд шүүх цаад тал нь 24 цагийн дотор шийдвэрлэх ёстой. Гэвч бодит практикт хэрэгжилтийн байдал хангалтгүй байгаа нь анхаарал татах болов. Тухайлбал, цагдаагийн байгууллагад саатуулагдсан 6 цаг болон эрүүлжүүлэх байранд 24 цаг саатуулагдсан хугацааг 48 цагт оруулж тооцохгүй байгаа практик нь хуулиар зөвшөөрсөн дээд хугацааг зөрчих нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Хүний эрхийн олон улсын баримт бичигт “өөрийнх нь сайн дурын зөвшөөрөлгүй саатуулагдсан” тохиолдлыг тухайн хүний эрх чөлөөг хассанд тооцдог. Иймээс цагдаагийн байгууллагад очсон мөчөөс л энэ хугацаа тоологдох учиртай.

Цагдаагийн байгууллагын 2020, 2021, 2022 оны статистик тоон мэдээнээс үзэхэд нийт баривчлах ажиллагааны тогтмол 98-99 хувийг шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчилгаа эзэлж байв. Судалж үзэхэд сэжигтнийг шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчлах хуулийн үндэслэл “гэмт хэрэг үйлдсэн гэж ... шууд заасан”, “...гэмт хэргийн ул мөр илэрсэн” -ийг хэт өргөжүүлж, хавтгайруулан хэрэглэснээс үүдэлтэй. Дурдсан үндэслэлүүдээр баривчлахад шүүхийн зөвшөөрлийн ач холбогдол ч гардаггүй бөгөөд 40 орчим хувь л шүүхээр зөвшөөрөл авахаар нэр төдий ханддаг ажээ. “Ялангуяа Тагнуулын ерөнхий газар, Авлигатай тэмцэх газар зэрэг мэргэжлийн байгууллагууд шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр баривчлах явдал газар авч байгаад онцгойлон санаа зовж байгаа, эдгээр байгууллагуудын ажлын онцлогийг нь харгалзан үзвэл дийлэнх тохиолдолд шүүхээс зөвшөөрөл авахгүй байх нь төсөөлшгүй” хэмээн Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан ажлын хэсгийн урьдчилсан дүгнэлтэд бичсэн байна.⁸ Иймд шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчилгааны үндэслэлийг хумьж, гэмт хэрэг үйлдэж байхад, үйлдсэн дор нь барьсан эсхүл хуульд заасан хойшлуулшгүй тохиолдол гэсэн хоёрхон тохиолдол болгох нь шүүхийн зөвшөөрөлгүй хүний эрхэнд халдах энэ хавтгайрсан зөрчлийг багасгах, хүний эрхийн асуудлаар Монгол улс олон улсын өмнө хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлэх томоохон дэвшил болно гэж бодож байна.

Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа дууссаны дараа өмгөөлөгч хэргийн материалтай танилцах боломжтой нь бодит байдал дээр цагдан хорионы хуралд өмгөөлөгч “гар хоосон” ороход хүргэдэг байна. Хорих шийдвэрийг ихэвчлэн мөрдөн шалгах ажиллагаа

⁸ Мөн тэнд.

явуулж байхад гаргадаг тул энэ заалтыг ашиглан хорих үндэслэлийг танилцуулахаас зайлсхийдэг нь өмгөөлөгчид “харанхуй”-гаар таамаг дэвшүүлэхэд хүргэдэг нь өмгөөлөгч төдийгүй яллагдагчийн эрх зүйн байдлыг дордуулж, шүүхийн өмнөх шатанд талууд эрх тэгш зэрэгцэх хуулиар олгогдсон “алтан” боломжийг үгүйсгэдэг гэж болно. Бараг хэрэг прокурорт шилжих өдөр л цаг тулгаж хэргийн материалтай танилцуулахыг шахдаг практик нь байж боломгүй юм. Иймээс шүүхийн өмнөх шатанд өмгөөлөгч талд цагдан хорих үндэслэлийн талаар мэтгэлцэх боломж олгох үүднээс боломжтой гэж үзсэн хэмжээгээр хэргийн материалтай танилцах эрхээр хангах нь чухал байна.

Монгол улсын Үндсэн хуулийн 56 дугаар зүйлд зааснаар прокурор нь хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүхэд төрийн нэрийн өмнөөс яллах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг. Эрүүгийн процессын хуулиар хэргийн бодит байдлыг тогтоох төдийгүй нотлох үүрэг хүлээнэ. Үндсэн хуулийн агуулгаар тус албан тушаал нь нэг талаас бүхий л процесс ажиллагааны хууль ёсны хэрэгжилт, оролцогчдын эрх зөрчигдөж буй эсэхэд хяналт тавих, гарсан зөрчлийг арилгах, засаж залруулах замаар хүний эрхийн манаачийн үүрэг гүйцэтгэх бол нөгөө талаас гэм бурууг нотлох, яллах давхар үүргийг хариуцдаг аж.

2017 оны ЭХХШт хуулиар хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын процесс бүрийн шийдвэрийг бие даан гаргах өргөн эрх мэдэл нэмэгдсэн. Үүнд, хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээх, хаах, хэрэгсэхгүй болгох, яллагдагчаар татах, эрүүгийн хэрэг үүсгэх, үүсгэхээс татгалзах, хэрэгсэхгүй болгох гэх мэт. Харин мөрдөгчид эрэн сурвалжлах, нотлох баримт цуглуулах тодорхой мөрдөн шалгах ажиллагаанууд явуулах, процессын зарим шийдвэрүүдэд санал гаргах үүрэг л үлдсэн. Ийнхүү хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын процессын бүхий л шийдвэрүүдийг прокурор гаргах болсон нь тухайн ажиллагаанд хяналт хэрэгжүүлэх Үндсэн хуулийн чиг үүргийг алдагдуулахад хүргэж байна. Нөгөө талаас хэт ачаалал үүрэх нь гэм бурууг нотлох чиг үүрэгтээ нухацтай хандахад сөргөөр нөлөөлөх болов.

Процессын хууль нь хатуу тогтоосон цаг хугацааны хязгаарлалтад зөвхөн хуульд заасан арга хэрэгслийн тусламжтайгаар холбогдох ажиллагаануудыг хэрэгжүүлэх ёстой, үүнийг зөрчсөн зөрчил бүр хууль бус ажиллагаанд тооцогдох тул прокурор ч энэ бүгдийг хангаж ажиллах төдийгүй өөрөө тухайн цагтаа амжих учиртай. Нийслэл, дүүргийн 40 гаруй прокуроруудын дунд явуулсан судалгааны үр дүнгээс⁹ үзэхэд ажлын ачаалал ихээс хуульд заасан хугацааг

⁹ МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль, Нийтийн эрх зүйн тэнхим, “Нийслэлийн

баримталж чадахгүйд хүрч байгаа талаар цөөнгүй санал хүсэлтүүд гарч байгаагийн заримаас дурдвал:

Эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татах 3 хоногийн хугацааг 5-7 хоног болгох, шүүх хуралдааныг хойшлуулсан шүүгчийн захирамжийг аль болох түргэн хугацаанд гаргуулж авах, хөнгөн гэмт хэргийг 1 сар, хүнд гэмт хэргийг 2 сар, хялбаршуулсан ажиллагааг 14 хоног болгож хугацааг сунгах, түүнчлэн яллах дүгнэлтийг өөрөө хүргүүлэх бус прокурорын ажилтан, туслахаар хүргүүлж байх санал гарсан зэрэг нь гагцхүү ажлын ачаалалтай холбон тайлбарлаж байгаа юм. Үүний зэрэгцээ мөрдөгч, прокуроруудыг шийдсэн хэргийн нь тоогоор өрсөлдүүлж, сар бүрийн эцэст “ялагч”-ийг тодруулж урамшуулал өгдөг байсан аж. Ийм байдал нь хэргийн чанарын үзүүлэлтэд сөргөөр нөлөөлж, улмаар оролцогчийн эрхийг ноцтой зөрчихөд хүргэж болох юм. Түүнчлэн хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатанд яллах төдийгүй цагаатгах нотлох баримтыг бүрдүүлэх ажиллагаанд хяналт хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлага бий. Үүний цаана яллагдагч бие хүний эрхийн асуудал бийгээс гадна хэргийн бодит байдлыг тогтоох, ял шийтгэл ялгамжтай шударгаар оногдуулахад харгалзан үзэх зайлшгүй нөхцөл юм.

Тус улс шүүхийн гурван шатны тогтолцоо бүхий давж заалдах эрхийн хоёр шатлалтай байгаа нь дэлхий нийтийн жишиг. Шүүхийн өмнөх шатанд яллах хэв маяг давамгайлж, мэтгэлцээний төгс бус хэлбэр хэрэгжих, мөрдөн шүүх уламжлалт хэв маягтай хянан шийдвэрлэх процесс. Шүүхийн өмнөх шатны мөрдөн байцаалтын үр дүнг нотлогдож буй эсэхийг нягтлан шалгах, хязгаарлагдмал мэтгэлцээн бүхий шүүгч голлосон шүүн таслах ажиллагаа нь анхан шатны шүүхийн хэв маягийг илэрхийлнэ. Шүүхийн өмнө талууд эрх тэгш байх зарчмын хүрээнд нотлох баримт шинжлэн судлах, судлуулах, баримт танилцуулах, тайлбар мэдүүлэг өгөх, үндэслэл нотолгоо дэвшүүлж мэтгэлцэх, санал дүгнэлт гаргах, үг хэлэх, давж заалдах гомдол гаргах эрхийг эдэлнэ.

2017 оны шинэ хуулиар шүүх хэргийн бодит үнэнийг талуудын мэтгэлцээнээр тогтоох үүргийн хүрээнд хуралдааныг удирдан чиглүүлэх, асуух, тодруулах, шалган танилцах, шинжлэн судлах зэрэг идэвхтэй оролцогчийн үүргийг гүйцэтгэх бөгөөд харин хэргийн талаар нотолгоо бүрдүүлэх тогтоох, яллах үүрэг хүлээгээгүй болно. Хууль тогтоогч тус улсын мөрдөн шүүх уламжлалыг баримталж хэргийн бодит байдлыг тогтоох төрийн үүргийг эхний ээлжид тавьж, гэхдээ тухайн ажиллагаанд хүний эрхийн зөрчилгүй байдалд шүүхийн оролцоог, харин процесс ажиллагааны хууль ёсны байдалд

прокуроруудаас авсан судалгааны үр дүн”, 2023 оны 5 сар.

прокурорын оролцоог түлхүү хандуулсан гэж болно. Тухайлбал, тус хуулиар шүүхийн өмнөх шатны дийлэнх процессын шийдвэр гаргах эрхүүдийг прокурорт шилжүүлж, хүний эрх чөлөө хөндөгдөх мөрдөн шалгах ажиллагаа, таслан сэргийлэх арга хэмжээнүүдэд шүүхийн хүчтэй хяналт тогтоож, тэдгээрийн тоог нэмэгдүүлж, хэрэгжүүлэх хэлбэр, цаг хугацаа, оролцогчдын чиг үүргийг тодорхой болгосны зэрэгцээ, шүүхийн өмнөх шатны нотлох ажиллагааны үр дүнгийн хууль ёсны байдалд шүүхийн хяналтын механизмыг шинээр бий болгосон. Үндсэндээ европын хөгжингүй орнуудын жишгийг баримталж мөрдөн байцаалтын ажиллагаа дахь шүүхийн хүчтэй хяналтыг хэрэгжүүлэхийг зорьсон гэж болно. Гэвч практикт цөөнгүй хүндрэл бэрхшээл гарсаар байгаа нь хууль тогтоомжийн тодорхойгүй байдал, боловсронгуй бус байдлаас хамаарч байгаа нь нууц биш.

Тухайлбал, шинэ хуульд тусгагдсан амралтын өдрүүдэд эсхүл цаг тулгаж ирүүлсэн цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах саналыг хэрхэн шийдвэрлэх, шүүхийн шатанд цагдах хорих арга хэмжээг хэрхэн хэрэгжүүлэх, хэргийн ээдрээ төвөгтэй байдал, яллагдагчийн хувийн байдлыг харгалзана гэж юу ойлгох нь тодорхойгүй байна. Хэргийн бодит байдлыг тогтооход ач холбогдол өгөх үүднээс давж заалдах шатны шүүх хуралдааны цар хүрээг өмнөх уламжлалаас нэмэгдүүлж, нотлох баримтыг шинжлэн судлах процесс явуулах, түүнчлэн хөнгөрүүлэх талын баримтыг шүүхэд танилцуулах, гаргаж өгөх боломж олгосон нь үнэн хэрэгтээ анхан шатны шүүхэд ч олгогдоогүй зохицуулалт аж. Анхан шатны шүүхээр хэлэлцэгдээгүй, тогтоогдоогүй, шинжлэн судлаагүй нотлох баримтыг шийдвэрийн үндэслэл болгохгүй гэж заасантайгаа хэрхэн уялдах вэ, шинээр гаргаж өгсөн хөнгөрүүлэх талын баримтыг хэрхэн ашиглах вэ гэдэг нь нэг мөр шийдэгдээгүй байна. 2022 оны 06 дугаар сарын 03-ны өдөр ЭХХШТХ-д оруулсан нэмэлт өөрчлөлтөөр шүүхээс хэрэг буцаахгүй болсонтой холбогдон эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийг ноцтой зөрчсөн тохиолдолд тухайн зөрчлүүдийг хэрхэн арилгуулах нь тодорхойгүй болсон байна. Хууль үйлчилж эхэлснээс хойш 2023 оны 03 дугаар сарын 10-ныг хүртэл хугацаанд давж заалдах шатны шүүхээс 8 хэрэгт анхан шатны шүүхийн хууль хэрэглээний талаарх алдаа болон ЭХХШТХ-ийг ноцтой зөрчсөн, мөрдөн шалгах ажиллагаа дутуу хийгдсэн талаарх дүгнэлтийг хийсэн боловч хуулийн өөрчлөлтөөс шалтгаалан шийтгэх тогтоолыг хэвээр үлдээж шийдвэрлэжээ. Зохицуулалт тодорхойгүйгээс энэ талаар гарсан гомдол, эсэргүүцлийг давж заалдах шатны шүүх хүлээн авахаас татгалзах тохиолдлууд ч гарсан байна.

Мөн хугацаанд хяналтын шатны шүүхээс Эрүүгийн хэрэг хянан

шийдвэрлэх тухай хуулийг ноцтой зөрчсөн үндэслэлээр 6, Эрүүгийн хуулийг зөрүүтэй, мөн буруу хэрэглэсэн үндэслэлээр 8, Монгол Улсын дээд шүүхийн 2022 оны 03 дугаар сарын 09-ний өдрийн 11 дүгээр тогтоолоор баталсан Эрүүгийн хуулийн 1.10 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийг хэрэглэх талаар гаргасан албан ёсны тайлбараас өөрөөр тайлбарлаж хэрэглэсэн үндэслэлээр 2 шатны шүүхийн шийдвэрүүдийг тус тус хүчингүй болгосон байдаг.¹⁰

Эдгээр байдлаас үзэхэд шүүхээс дурдсан зөрчлийг гаргахгүй байх нь л тэдний хариуцлага бөгөөд хууль тогтоогчоос прокурорын оролцоог өргөжүүлж, шүүхийн урьдчилсан хэлэлцүүлэг, яллагдагчийг шүүхэд шилжүүлэх процесс болон шүүх хуралдааныг 60 хүртэл хоногоор хойшлуулах зэрэг зохицуулалт оруулсан нь энэ байдлыг даван туулах алхам ажээ. Шүүх хуралдааныг хойшлуулах үндэслэлд зүйлчлэл хүндрэх нөхцөлөөс гадна мөн ял хүндрэх нөхцөлийг оруулах нь тухайн харилцааг бүрэн зохицуулах боломжийг олгох юм.

Үндсэндээ прокурор хариуцлагатай байж хэргийн бодит байдал, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагааны бүрэн гүйцэд, хууль ёсны байдлаа шүүхийн өмнө эргэлзээгүйгээр нотлох, анхан шатны шүүх хариуцлагатай байж шүүхийн шийдвэр хууль ёсны үндэслэлтэй болохоо дээд шатны шүүхийн өмнө батлах шат дараалсан процессын баталгаа хэвшиж, тогтох учиртай. Жишээ нь гэм буруугийн шүүх хуралдаанаас өмнө мөрдөн шалгах ажиллагаа хийлгэх хүсэлтийг талууд гагцхүү урьдчилсан хэлэлцүүлгийн шатанд л гаргах боломж бий. Эдгээр байдлыг талууд урьдчилан харж хэрэгжүүлэх нь тэдний ур чадвар төдийгүй хуулийн өмнө хүлээх үүрэг, хариуцлага нь юм. Энэ байдалтай уялдуулж хүчин төгөлдөр хуулиар шүүхийн хэлэлцүүлэг явуулах эсэх талаар санал гаргах нь талуудын сайн дурын байгаа өнөөгийн зохицуулалтыг халж, хариуцлагажуулах үүднээс заавал санал авах, хэлэлцүүлэг явуулаагүйн улмаас үүсэх үр дагаврыг талуудад сануулж, баталгаажуулдаг байх нь зүйтэй юм. Ингэснээр шүүх хуралдаанаас хэргийг буцаах нөхцөлүүд бүрмөсөн таслан зогсоогдох боломж бий.

Өнөөгийн үйлчилж буй эрүүгийн процессын хуулиар Монгол улсын нэрийн өмнөөс гарах шүүхийн шийдвэр нь шийтгэх, эсхүл цагаатгах хэлбэртэй. Шүүгдэгчийн холбогдсон үйлдэл, эс үйлдэхүй нь гэмт хэргийн шинжгүй, эсхүл шүүгдэгч гэмт хэрэг үйлдсэн нь нотлогдоогүй бол шүүх цагаатгах тогтоол гаргадаг. “Гэмт хэргийн шинжгүй” гэсэн ойлголтын нас нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлох эсэх нь өнөө хэр нь нэг мөр болоогүйгээс шүүх хуралдааны ерөнхий нөхцөлийн хэргийг хэрэгсэхгүй болгох (ЭХХШТХ-ийн

¹⁰ Улсын дээд шүүхийн 2023 оны 03 сарын 01-ний өдрийн тогтоол, Дугаар 40, <https://supremecourt.mn/printc?id=37986>.

34.19) тухай заалтыг хэрхэн, яаж хэрэглэх тодорхой зохицуулалт шүүхийн шийдвэрийн хэлбэр гэсэн зохицуулалт (ЭХХШТХ-ийн 36.2)-д тодорхойгүй байна. Эхлээд цагаатгаад, дараа нь хэрэгсэхгүй болгох хоёр өөр утга агуулга бүхий ойлголтыг нэгэн зүйл, заалтад тусгах нь хууль зүйн мөн чанарын хувьд ойлгомжгүй, хэрэглээнд бэрхшээл учруулах нь тодорхой юм. Тухайлбал, шүүгдэгч санаатай, хүнд гэмт хэрэг өдүүлсэн боловч ял оногдуулах насанд хүрээгүй бол түүнийг цагаатгах уу? аль эсхүл хэргийг нь хэрэгсэхгүй болгох уу гэсэн асуулт зүй ёсоор тавигдана. Хуульд зааснаар хэрэгсэхгүй болгох бөгөөд харин “Гэмт хэргийн шинжгүй” гэсэн агуулгатай хэрхэн нийцэх нь ойлгомжгүй. Иймд дурдсан ойлголтыг процессын шийдвэрүүдтэй холбогдуулан бүрэлдэхүүнээр нь тодотгон тодорхойлох, үндэслэлийг нь эргэлзээгүй болгох шаардлага тулгарч байна. Шүүгч нараас авсан судалгааны үр дүнгээс үзэхэд шүүхийн урьдчилсан хэлэлцүүлгийн шатанд нотлох баримттай холбоотой хүсэлтийг шийдвэрлэх, шүүх хуралдааны шатанд мөрдөн шалгах дутуу ажиллагаатай холбоотой асуудал, хуралдааныг удаа дараа хойшлуулах асуудал, цагдан хорионы хүсэлтийг цаг тулгаж ирүүлсэнтэй холбогдох асуудлыг шийдвэрлэх, хэрэг буцаахыг хориглосонтой холбогдож АШШ шийдвэр гаргахдаа ноцтой зөрчил гаргасан тохиолдолд дээд шатны шүүхээс хэрхэн зөвтгөх, хэргийг хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэх үед нотолбол зохих байдлыг зайлшгүй шалгах хэрэгтэй эсэхийг шийдвэрлэх, мөн хуулийн цөөнгүй холбогдох заалтууд ойлгоход төвөгтэй, нэг мөр хэрэглэхэд хүндрэл гарч байгаа тул дээд шүүхээр тайлбарлуулах хүсэлтэй байгаа талаар санал ирүүлжээ.¹¹ Тухайлбал шүүхээс таслан сэргийлэх арга хэмжээ хэрэглэхтэй холбогдон “хэргийн ээдрээ төвөгтэй байдал”, “завдсан”, “болзошгүй” зэрэг ойлголтыг хэрхэн ойлгох, шүүхийн урьдчилсан хэлэлцүүлэг явуулах хүсэлтийг хугацаа тулгаж гаргасан тохиолдолд хэрхэн шийдвэрлэх нь тодорхойгүй байгаа зэрэг нь анхаарал хандуулахаас аргагүй зүй ёсны шаардлага юм. Энд л “онолын шүүх” хэмээгдэх эрх зүйг хөгжүүлэх хийгээд хуулийн нэгдмэл хэрэглээг хангах үндсэн чиг үүрэг бүхий хяналтын шатны шүүхийн оролцоо, орон зай үгүйлэгдсээр байна.

III. Дүгнэлт, санал

Монгол улсад 1990 -ээд оноос “Эрүүгийн процесс”-ийн эрх зүй хэмээн нэрлэгдэх болсон гэмт хэргийг мөрдөх, илрүүлэх, холбогдох этгээдэд ял шийтгэл оногдуулах нийгмийн харилцаа нь хүн төрөлхтний төрт нийгмийн түүхэнд өнө эртнээс олон хэв маягаар хэлбэршин

¹¹ МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль, Нийтийн эрх зүйн тэнхим, “Эрүүгийн хэргийн анхан болон давж заалдах шатны шүүхээс авсан саналын нэгтгэл, түүвэрчилсэн судалгааны үр дүн”, 2023 оны 4-5 сар.

тогтож, оршин байсан хийгээд Монголын хөрсөнд эх газрын эрх зүйн хэв маягийг хадгалж, өөрийн онцлог бүхий хөгжлийн замыг туулжээ. Түүхэн хөгжлийнхөө явцад “эрүү”, “байцаан шийтгэх” гэсэн хос үгийн илэрхийллээр утга агуулгаа бүрнээ илэрхийлэхийн сацуу тус томъёолол нь материаллаг болон процессын эрх зүйн уялдааг ямагт тодотгосоор ирснийг онцлох нь зүйтэй.

Тус улсад 1920-оод оноос Эрүүгийн хууль тогтоомж төрөлжин хөгжлийн тодорхой зүй тогтнолоор замнаж байгаагийн нэг нь Эрүүгийн процессын эрх зүйн хөгжил бөгөөд улс орон хувьсгалт, социалист тогтолцооны дараа үеэс ардчилал зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэнтэй зэрэгцэн 1994 оноос эрүүгийн процессын эрх зүйн шинэчлэлийг эхлүүлж, өнөөдөр шинэтгэлийн дараагийн эрин үед шилжээд байна. (Зураг 4)

“Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа” хэмээх томъёоллыг зөвхөн эрүүгийн хэргийг шүүх таслах ажиллагаатай дүйцүүлэн ойлгох, хэрэглэх байдал гарч буйг анхаарч, өөрийн агуулгаа бүрэн илэрхийлэхгүй байдал байгааг харгалзан цаашид энэ харилцаагаар илэрхийлэгдэж буй ойлголтыг “Эрүүгийн процесс” гэх томъёоллоор хэрэглэж хэвших нь илүү оновчтой байж болох юм.

Материаллаг болоод процессын эрх зүйн зарчмууд өөр хоорондоо уялдаа холбоотой байх нь зүйн хэрэг. Тухайлбал, шударга ёсны зарчим л гэхэд эрүүгийн төдийгүй эрүүгийн процессын хуульд заавал ч үгүй тусгагдсан, бүхий л процесс ажиллагааны эрх зүйн байнгын удирдамж болох учиртай. Өөрөөр хэлбэл, эрүүгийн процессын шийдвэр бүхэн бодит болоод хуулийн (материаллаг, процессын) үндэслэлтэй байхаас гадна зүй ёсны даган мөрдөх журам эрүүгийн процессын бүхий л ажиллагааны туршид удирдамж, зарчмын шинжтэй тогтвортой даган мөрдөгдсөнөөр амьд эрх зүйг бүтээж, эрүүгийн процессын эрх зүйн хөгжлийн хандлага зөв голдиролдоо орох учиртай.

Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатан дахь хуулиар олгогдсон олон процесс ажиллагаа (өргөдөл гомдол гаргах, шалгах, харьяалал тогтоох, хэрэг нээх хаах гэх мэт олон зөвшөөрлийн систем) нь эрүүгийн хэргийг эхнээс нь цаг алдалгүй шуурхай хэрэгжүүлэхэд төдийлөн оновчтой бус байгааг эргэж харах шаардлага байна. Гэмт хэргийг илрүүлэх, гэм буруутныг илчлэн тогтоох ихээхэн бэрхшээлтэй цогц ажлыг нэгдсэн бодлого, нэгдмэл зохион байгуулалттайгаар эрхлэн хэрэгжүүлэх нь эрх зүйт, ухаалаг төрийн эрхэм зорилт юм. Тиймээс хөрөнгө хүч тарамдуулахгүйгээр гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлыг төрийн эрх мэдлийг хуваарилан хэрэгжүүлэх хүрээнд шударга, шуурхай зохион байгуулах нэгдсэн бүтэц, зохион байгуулалтын талаар бодлого боловсруулан шийдвэрлэх цаг тулгарчээ. Нэгдмэл

удирдлага, уялдаа холбоо тааруу байгаагийн наад захын жишээ нь эзэнгүй хэргийн тоон үзүүлэлт жилээс жил өссөн үзүүлэлт гэж харж байна.

Тус улсад “гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн хэмээх” ойлголт, түүний практик хэрэглээ материаллаг болон процессын эрх зүйн хамаарлыг тодорхойлж ирсэн уламжлалтай. 2015 оны Эрүүгийн хуулиас улбаатай “гэмт хэргийн шинж” хэмээх ойлголтыг “бүтцээр нь”, бас “бүрэлдэхүүнээр” салган авч үзэх хандлагууд онолын төдийгүй практик хэрэглээнд илт ажиглагдах болов. Гэмт хэргийг шинжээр нь бусад эрх зүйн зөрчлөөс тэр тусмаа өөр хооронд нь ялгаж болно гэж үзвэл өнөөгийн хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын практикт ихээхэн бэрхшээл учирч болзошгүй байна. Ер нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн бол тодорхой төрлийн хэргийн үндсэн шинжийг харуулдаг хэмээн академич С.Нарангэрэл нэг биш удаа онцолж ном, бүтээлдээ тусгасан нь бий. Хэдэн жилийн өмнө УИХ дээр Эрүүгийн хуульд өөрчлөлт оруулах талаар мэтгэлцэж сонгуулийн саналыг 2 түүнээс дээш удаа өгсөн этгээдийг “Төрийн эрх мэдлийг хууль бусаар авах гэмт хэрэг” гэж байснаа эцэс дүндээ “сонгуульд илүү санал өгөх гэм буруутайд тооцохоор” хуульчлах нь зүйтэй гэж байсан цаг саяхан. Зөвхөн объектоор нь, аль эсхүл субъектээр нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг онцлон тодорхойлох нь ноцтой алдаанд хүргэж болзошгүйг дээрх жишээ харуулах юм.

Прокурор хариуцлагатай байж хэргийн бодит байдал, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагааны бүрэн гүйцэд, хууль ёсны байдлаа шүүхийн өмнө эргэлзээгүй нотлох, анхан шатны шүүх хариуцлагатай байж шүүхийн шийдвэр хууль ёсны үндэслэлтэй болохоо дээд шатны шүүхийн өмнө батлах шат дараалсан процессын баталгаа хэвшиж тогтсоноор л эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа шуурхай, шударга байж зорилгодоо хүрэх болно. Энд мэдээж эрх бүхий албан тушаалтнуудын хариуцлагатай, мэдлэгтэй, ур чадвартай, ёс зүйтэй байдал голлох нөлөөтэйг мартаж болохгүй.

[Ном зүй]

Должингийн Баярсайхан, Эрүүгийн процессын эрх зүй, Улаанбаатар: 2022 он.

Должингийн Баярсайхан, Эрх зүйн онол, Улаанбаатар: Эжитмо, 2010 он.
Жавхлангийн Бямбаа, Жамбаачүлтэмийн Эрхэсхулан, Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. Улаанбаатар: 2018 он.

МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль, Нийтийн эрх зүйн тэнхим, “Нийслэлийн прокуроруудаас авсан судалгааны үр дүн”, 2023 оны 5 сар.

МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль, Нийтийн эрх зүйн тэнхим, “Эрүүгийн хэргийн анхан болон давж заалдах шатны шүүхээс авсан саналын нэгтгэл, түүвэрчилсэн судалгааны үр дүн”, 2023 оны 4-5 сар.

НҮБ-ийн Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсэг, “Урьдчилсан дүгнэлт”, 2022 оны 10 сар.

Улсын дээд шүүхийн 2023 оны 03 сарын 01-ний өдрийн тогтоол, Дугаар 40, <https://supremecourt.mn/printc?id=37986>.

Хамтын бүтээл, Процессын эрх зүй. /Онол, туршлага/, Улаанбаатар: Мэргэн Их Монгол, 2014 он.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, 1949 он.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, 1963 он.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, 2002 он.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, *Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2017 он, №23*, 2017 он.

Алексеев В. П. История первобытного общества – М, 1990.

Аннере Э. История европейского права – М, 1996.

Батыр К. И. (Ред.) Всеобщая история государства и права – М, 1998.

Мальцев Г. В. Происхождение и ранние формы права и государства: Проблемы общей теории права и государства – М, 1999.

Хвостов В. М. Система римского права – М, 1986.

United Nations Human Rights Council, A/HRC/51/29, (2022).

[Abstract]

On the Development of Mongolia's Criminal Procedure

Erkheskhulan Jambaachultem

Doctor of Laws (Ph.D.).

*Professor at the Public Law Department
School of Law, National University of Mongolia
Ulaanbaatar, Mongolia*

This article examines the origin and nature of criminal procedure worldwide, the terminology and usage of the concept of criminal procedure, issues concerning the relationship between substantive criminal law and procedural law, recent reforms of Mongolia's criminal procedural legislation, and certain pressing challenges along with recommendation-based conclusions for their resolution. In analyzing the problems encountered in criminal proceedings in practice, the study relies not only on theoretical and methodological approaches but also places particular emphasis on empirical materials, including statistical data and practical case applications. The issues are addressed separately with respect to investigative and inquiry activities, prosecutorial supervision, court proceedings, and the activities of courts at the review stage. Structurally, the article is organized into sections covering the historical background of criminal procedure, criminal procedure in Mongolia, the practice and legal environment of criminal proceedings, existing challenges, and concluding observations and recommendations.

[Keywords]

Substantive Criminal Law Norms, Procedural Law Norms, Criminal Proceedings, Criminal Procedure, Law on Criminal Procedure, Inquiry and Investigation Activities, Prosecutorial Supervision, Court Proceedings.